

ארכיון יד ושם

שער עדות

מוסר עדות: רומאני בובה

חטיבה: O.3 – עדויות יד ושם   מסי תיק: 11331   מספר קלטת: O.33.C/5854

תאריך: 18/4/1999

תוכן העדות: רומאני (ברדה), בובה: ילידת BENGHAZI (לוב) 1931. עדות על: תיי משפחה ענפה ב-BENGHAZI; שמירת חגי ישראל ומסורת בנוסח ספרדי; כניסת הגרמנים ושילוח יהודים למחנה GIADO; תיאור התנאים וכל המשפחה הענפה כולל סבתות על מחצלת אחת; הרעב חוסר תנאים סניטריים; בלי מיים ואוכל; מוות האחות בת 16, בת דודה בת 18 ועוד שנים-עשר מבני המשפחה מטיפוס; האם שכנסה למחנה בהריון מתקדם ילדה ילד מת; התמודדות עם רעב, פחד ואי-וודעות על העתיד; שחרור ע"י הצבא בריטי אחרי שנה וחצי במחנה; טיפול במחלות מתת-תזונה; בחזרה ל-BENGHAZI - שם מתחילים הכל מחדש כי לא נשאר רכוש, לא בית; מצב כלכלי ירוד; השלכות השואה: פחד מתמיד, חוסר השכלה פורמלית; בשנת 1949 עלייה ארצה; תיאור הפער בין העדות בעת הקליטה; התבטאות הבת על השפעת שואת ההורים על הדור השלישי.

אין הגבלות על השימוש בחומר

חתימת העד

תאריך

0311331

סרט מסי 033C15854

גברת רומאנו בובה

1

ראיון עם גברת רומאנו בובה (פתח תקווה)

תאריך: 18.4.1999

מראיינת: מרים אביעזר

כתבנית: אורלי בן יונח

שמות מקומות

BENHAZI

GIADO

- ש. רומאנו בובה, מבית ברדה, ילידת 1931, בעיר בנגאזי (BENGHAZI), שבלוב. אנחנו נרצה לשמוע קצת על הבית שלך?
- ת. הבית שלנו היה בית מסורתי, בית של ארבע בנות ושני בנים, אבא ואימא. אבא שלי עבד באיטליז, סבא שלי גם באותו המקצוע. הייתה לנו משפחה גדולה. כולנו היינו מתאספים ביחד כל התגים. היה בית חם, בית טוב. סבתא והדודה חיו עם אימא שלי ארבעים שנה. היה בית חם, בית תענוג עם כל השמחה שהייתה לנו בבית.
- ש. איזה חג נשאר לך בויכרון?
- ת. בויכרון, חג הפסח: כשהיינו מתאספים כולנו ביחד. ובאמת, זה היה בית שאימא שלי, שקיבלה את כל המשפחה, בית חם. סבתא שלי ושתי דודות, הן היו חיות עם אימא שלי, אז אימא שלי הייתה מקבלת את כל המשפחה, כדי לעשות כבוד לסבתא שלי.
- ש. ...
- ת. לא סבתא, אי אפשר להגיד במה היא טובה...
- ש. מה אכלתם, את זוכרת את ההכנות?
- ת. הכנות של בשרים, של כבש, המסורת שלנו לא היו אוכלים פיתות, היינו אוכלים מצות, היינו עושים פיתות בבית. וזה היה כל דבר בשבילנו כייף. מתאספים כולם, אוכלים ביחד, שותים, כל המשפחה, כולם, היו שמחים, כשבאו לבית של ההורים שלי. אבל חבל שזה קרה...
- ש. תספרי מה עוד, עוד מאכלים?
- ת. בשרים, כבש, פיתות עשויות בבית. כל מיני טוב היה בבית.
- ש. איזה עוד חג את זוכרת?
- ת. ראש השנה. גם חג גדול של כל היהודים. כל החגים שאנחנו עוברים בארץ, אנחנו עברנו בלוב. ואפילו יש לנו מנהגים שלא עושים את זה גם בארץ. ואנחנו עשינו שם. והיינו בשמחה חיים, בבית טוב, חם.
- ש. מה היה למשל בסוכות?

- ת. בטת שהיינו חוגגים סוכה. היינו עושים סוכה גדולה לכל המשפחה, באים לחגוג, שבעה ימים אוכלים בסוכה. היה שולחן ארוך בתוך הסוכה, היינו אוכלים כולם ביחד, כל המשפחה וכל הדודים, באים לכרך כלילה, צהריים. היו חגים, באמת היו חגים בבית חם.
- ש. בשכונה שגרתם, גרו רק יהודים?
- ת. אנחנו גרנו בהתחלה בבית של סבא שלי, הבית של הסבא שלי היה גדול מאוד, במלחמת העולם השנייה נפלה פצצה. אז התחלנו לברות מכפרים לכפרים. אימא שלי הייתה מאוד פוחדת מהפצצות, מהמלחמה. היינו בורחים מכפר לכפר, כדי שלא תיפול איזו פצצה. במול שלנו, לאבא שלי היה עוד בית, יום לפני כיפורים, יצאנו מהבית, ברחנו לכפר, באותו הלילה כבר נפלו עליו כמה פצצות, תורנו בתורה לבנגאזי, מצאנו את הבית שלנו הכול הרוס. אם היינו נשארים, היינו מתים כולנו. זה המול לנו, שאנחנו יצאנו, ברחנו למקום אחר.
- ש. תספרי לי עוד קצת על התקופה לפני המלחמה, הייתם שם מאורגנים בקהילה? הייתה קהילה?
- ת. האוכלוסייה של בנגאזי היא קטנה מאוד.
- ש. בכל זאת?
- ת. כולם היו מלוכדים.
- ש. היה איזה קומיטה?
- ת. בטת, יש קומיטה, יש בתי כנסת גדולים, למי שיש בעיה, הולך לקומיטה. אבל היהודים בבנגאזי, לא הייתה להם בעיה, מפני שהייתה אוכלוסייה מאוד קטנה, והיה כל טוב. ואז, כשקרה...
- ש. היו גם עשירים וגם עניים?
- ת. עניים-עניים לא היו. היו עשירים והיו בינוניים.
- ש. והייתה עזרה חודית?
- ת. כן. מי שזקוק לעזרה, בא לקומיטה. ועוזרים לו. לא היה, חס וחלילה, מישהו שאין לו מה לאכול, שם זו הייתה אוכלוסייה מאוד קטנה, בבנגאזי.
- ש. כשיש הרבה ילדים בבית וצריך תחונה, צריך בר מצווה?
- ת. אימא שלי, בסך הכול, עשתה תחונה אחת, אחותי בת 16, פחדנו מהגרמנים שיקחו. התחנה והלכה למחנה ריכוז. בת 16. ואז אימא שלי לא חיתנה אף ילד, עד שבאנו ארצה. ... אבל תחונה, מי לא

- יכול לעשות חתונה? החתונות בחו"ל לא היו אולם מפואר כמו שהיום, צריכים לבזבז כל כך הרבה כספים בשביל לעשות חתונה. הייתה חתונה צנועה בבית, ואחר כך הברכה בבית הכנסת.
- ש. עם הערבים, הסתדרתם?
- ת. אטחנו עם הערבים הסתדרנו יפה מאוד, עד שקמה מדינת ישראל. כשקמה מדינת ישראל...
- ש. על זה נשמע אחר כך.
- ש. רציתי לשאול, לבית ספר, הלכתם לבתי ספר רגילים, או לבתי ספר לחוד?
- ת. לא נתנו ללכת לבית ספר. בהתחלה, היה משטר איטלקי, אז התחילו, אחותי הגדולה, למשל, שהתחתנה בת 16, נכנסה עד כיתה ב', והוציאו אותה.
- ש. למה?
- ת. הייתה המלחמה. ומי יכול ללכת לבית ספר? פתחו מהגרמנים, פחדו מהערבים. אחי למד בכיתה א', בי גם הוא, וגנבר. ואטחנו כולנו היינו קטנים.
- ש. היה שם יתלמוד תורה?
- ת. היה יתלמוד תורה, אבל שלחו, אז, בזמנו, לא היו שולחים בנות ליתלמוד תורה, רק את הבנים. אז הבנים הלכו, למשל, אחי הקטן אהב ללכת והוא באמת למד הרבה ביתלמוד התורה, אחי הגדול לא - הוא לא הלך.
- ש. הייתה איזו מנהיגות יהודית, רב, או תנועת נוער, שאת זוכרת?
- ת. היו רבנים והייתה עליית-הנוער. אני, למשל, הייתי חולכת בלילה לעליית-הנוער, בשביל ללמוד קצת עברית, רציתי את זה, אימא שלי פחדה עלי, היא הייתה מלווה אותי. הייתי לוקחת שיעור של שעה וחוזרת הביתה.
- ש. בטח היית יפה?
- ת. תראי, לא בגלל היופי, ליופי אין סוף, אחד יפה, אחד מוכער, אבל פתחו כל הזמן מהערבים, כי חטפו יהודיות, לקחו אותן ועד היום לא יודעים איפה. ואז היו המאורעות של הערבים, כשמדינת ישראל קמה.
- ש. זה אתרי המלחמה?

ת. כן.

ש. .... היו לכם קשרים עם קהילה אחרת, היו לכם קרובי משפחה אולי בצרפת?

ת. לא, לנו, במיוחד, למשפחה שלנו לא. השורשים של ההורים שלי - המשפחה של בעלי - המשפחה של ההורים שלי, הם היו הראשוניים בלבד, בבנגאזי. מאז אין לנו שום קשר בקהילה אחרת בצרפת, באיטליה, לא היה, רק בלבד.

ש. דיברו על מדינת ישראל עוד לפני המלחמה, כלומר על פלסטינה?

ת. כן.

ש. הייתה קופסה של 'הקרן הקיימת'?

ת. דיברו, ואחי ברח לטריפולי. הוא חשב לעבור מטריפולי לישראל בסירות. והוא לא הצליח. האנייה הראשונה שבאה לארץ, מטריפולי, הוא בא.

ש. הייתה לכם בבית קופסה של 'הקרן הקיימת'?

ת. לא. כל מי שרצה, עשה קופה לבד. ... אם את רוצה לתרום, יכול ל... או שהתרומה הכי טובה אצלנו, שהולכים לבית הכנסת ותורמים בבית הכנסת. זו התרומה הכי טובה.

ש. את זוכרת איזה שם של איזה רב?

ת. כן. בטח. אני זוכרת את הרב הגדול ביותר בלבד, ביום שהוא נפטר, זה היה מחוץ לעיר בבנגאזי, הוא היה גוסס ואני הייתי בין הרגליים של הגברים, הייתי ילדה קטנה. הוא הרב הראשי, קראו לו רבי חמוס פלאח. הרב הראשי של לבד.

ש. מתי הוא נפטר?

ת. לא זוכרת.

ש. לפני המלחמה?

ת. לפני שיצאנו לגיטו.

ש. היית אומרת שהילדות שלך והתקופה לפני המלחמה, הייתה תקופה טובה, לא ...

ת. תראי, כילדה בת שש, היה לי באמת טוב, לא היה לנו כלום, לא עם הערבים ולא עם הגרמנים, עד שקרתה מלחמת עולם השנייה, ובבנגאזי כל לילה היו פצצות. כל לילה. ואחרי זה, לקחו את היהודים למתנה ריכוז.

- ש. על זה תספרי לי קצת יותר בפרטי פרטים, איך זה התחיל? קודם היו אצלכם איטלקים?
ת. נכון.
- ש. איך זה היה בזמן הזה?
ת. בזמן האיטלקים היה טוב מאוד. היה מצוין. היה שקט, לא הייתה שום הפרעה.
- ש. דיברו איטלקית?
ת. דיברו איטלקית, דיברו ערבית. המשטר היה איטלקי. דיברו ערבית, דיברו איטלקית. השפה השנייה הייתה איטלקית. בעלי קורא וכותב באיטלקית.
- ש. בזמן האיטלקים היה טוב?
ת. בזמן האיטלקים היה בסדר גמור. עד שפרצה מלחמת העולם השנייה, אז האיטלקים יצאו והגרמנים נכנסו, זו הייתה תקופה קשה מאוד.
- ש. תספרי עכשיו בדיוק מתי נכנסו הגרמנים ואיך זה היה?
ת. כשנכנסו הגרמנים, היה מאוד קשה. אחר כך יצאו הגרמנים ונכנסו הבריטים.
- ש. אבל תספרי קודם על הגרמנים - באו הגרמנים, מה קרה?
ת. היה לנו קשה מאוד.
- ש. אבל מה קרה בדיוק, נכנסו לבתים? אספו אנשים?
ת. לא. לא נכנסו לבתים ולא לקחו אנשים.
- ש. מה ק' עשו?
ת. הם רצו פשוט מאוד לכבוש את המקום. אני לא יודעת אם היו נשארם, מה היה קורה לנו.
- ש. אבל מה קרה ליהודים בזמן של הגרמנים?
ת. שום דבר. בלוב, לא היה כלום.
- ש. לא סבלתם מהגרמנים?
ת. לא. ננו בבתיים, כל מה שיש לנו בבתיים. גרמנים, איטלקים. בבית של הסבא שלי היו שבעה חדרים, לא השאירו כלום, עד היום אנחנו לא ... כשבאו הגרמנים, לקחו אותנו למחנה ריכוז.
- ש. קודם שדדו אתכם?

- ת. גנבו. מבחינת פגיעה באנשים, לא עשו כלום. גניבות כן. ואז לקחו אותנו.
- ש. מה לקחו, דברים?
- ת. כל מה שיש. הכול. אם זה חנויות, אם זה בתים. הכול.
- ש. הזהב?
- ת. כל מה שתפסו.
- ש. כלומר, באו לבית שלכם ואמרו: תתנו זהב, או תתנו כסף?
- ת. פתחו ולקחו, בלי שום, לא שאלו ולא כלום.
- ש. אצלכם בבית, מה עשו הגרמנים?
- ת. לקחו את כל מה שיש לנו.
- ש. מהתנות?
- ת. מהתנות, מבתיים, ממה שאת רוצה. אחר כך אמרו: יאללה, יהודים, אנחנו לוקחים אתכם. משאיות. לא לקחת שום דבר, רק בגדים ותלכו. ואנחנו עולים למשאיות, ואנחנו לא יודעים לאן אנחנו הולכים.
- ש. אתם הלכתם בשקט, או הייתה פאניקה?
- ת. לא הייתה שום פאניקה. כמות כזאת קטנה יכולה לעשות פאניקה?
- ש. חשבתי, אולי ...
- ת. תראי, אנחנו, קודם כל, ילדים קטנים, אימא ואבא לא רצו לעשות פאניקה, פחדו עלינו. אנחנו הולכים. ההורים בטוח שהם ידעו מה צריך לקרות. ואז עלינו למשאיות, ולקחו אותנו. נכנסנו למחנה כזה גדול, אני זוכרת, היה כושי וגרמני אחד בשער, ואבא שלי אמר לאימא שלי: "סימן זה לא טוב. למה המחנה הזה כולו מצודר?" - אז היא אמרה לו: "אלוהים גדול". ואז הכניסו אותנו למחנה הזה, והיו ביתנים-ביתנים. והכניסו אותנו לביתן כזה גדול, אני לא אשכח את הדרך הזו, ואמרו, שכל אחד יתפוס לו פינה, מי שיש לו שמיכה, שיעשה מפינה.
- ש. לכם הייתה?
- ת. כן. אימא שלי הייתה בהריון, אנחנו היינו שלוש בנות ושני אחים. אחותי הייתה נשואה, והנשים הצעירות, הנשואות, כמונן לקחו אותן לביתן לבד.

ש. עם הבעלים?

ת. עם הבעלים, כן. עם הבעלים ביחד. ואז אני זוכרת, אימא שלי לקחה פינה, הפינה הזו יכולה להיות שלושה מטרים על שלושה מטרים, זה מה שהיה מגיע לנו. לא הבאנו אתנו כלום - לא שמיכות ולא מזרונים, אם אני לא טועה, נתנו לנו משהו כמו קש, שטיח, מתצלת. וישבנו כולנו על זה. אבא ואימא ישבו, ולקחו אותנו כולנו, הקטנים, על דם. אימא שלי בהריון. אחותי חלתה מאוד, היא יותר גדולה ממני בשלוש שנים, אז אמרו לקחת אותה לבית חולים. לקחו אותה לבית חולים, אבל זה לא היה בית חולים. היו זורקים את האנשים אחד על השני, וזה הכול, מי שימות, ימות, ומי שיתיה, יחיה. אני זוכרת, שאחי חלה בטיפוס, והוא קיבל שטף דם, שזה היה שלולית מתחתיו, אבל לא רצו לקחת אותו לבית חולים. אימא אומרת: "זה לא בית חולים, הנה, הבת שלי שם, מי יודע מה קרה אתה?" - אנשים, מרוב שהם חיו רעבים, או היו חולים, אף אחד לא יכול לבקר אחד את השני. לא יכלו להגיע לבית החולים, איפה שאחותי הייתה שוכבת. אנחנו ידענו שזה לא בית חולים סתם, זה לא היה בית חולים. המזל של אחי, הפסיק לו שטף הדם והחום ירד לו. בלי כלום. ואימא רק מתפללת, והעיניים לאלוהים. הוא היה בגיל 11. ואימא לקחה רק סמרטוטים ומרטיבה במים ושמה לו על הראש, וכרוך השם, הוא התעורר, הוא ישן. הוא רעב, רוצה לאכול - אין מה לאכול, אין. היו מחלקים בשעה עשר לחמנייה, שחצי שלה אני יכולה לקחת אותה בביס שלי, היו תולעים, גיוקים כתומים, ולא היו מסתכלים על זה, היינו אוכלים את זה כסוכרייה טעימה, ואכלנו אותה. דודה שלי, אימא שלי גידלה אותה, בת 18, הייתה בוכה, והייתה אומרת לאימא שלי: "אני רעבה". ואימא שלי הייתה בוכה אתה, הייתה אומרת לה: "מה אני אתן לך לאכול? קחי את החצי לחם שלי". וזה לא עזר. מה יכול לעזור? ביס, אני אומרת לך, ביס, את מכניסה את זה לפה שלך. וזה אוויר שם, אפילו שהיה אוכל, זה לא היה מספיק. המקום הזה ידוע, כמקום...

ש. לא חילקו שום דבר תוך מלחמנייה?

ת. כלום.

ש. לא מרק?

ת. איפה מרק? איזה מרק?

ש. ...

ת. אני אומרת לך, לא מטבח, לא אוכל, לא כלום. ובמשך הזמן, כשאנחנו יושבו וישבנו, והטיפוס התחיל, הכינים היו הולכים עלינו, כמו שאת אומרת, ובזבים, יותר. וכל הלילה אנחנו רק מתגרדים ויושבים על שטיח הקש הזה. כזה מצב נוראי. אם הם חושבים שיהודי גיאדו (GLADO) לא עברו? יש טעות.

ש. אף אחד לא חושב כך.

ת. הם היו מעט.

ש. היהודים שגרו בגיאדו, לא במחנה?

ת. בגיאדו, שלקחו אותם מ... ולגיאדו, לא הייתה כמות מי יודע מה.

ש. כמה את אומרת שהיו שם?

ת. כשלושת אלפים, ארבעת אלפים.

ש. בדרך כלל, יהודים יודעים קצת להתארגן, הצלחתם משהו לארגן?

ת. שום דבר. לעבור את השער, זה היה ירייה בראש. ללכת בדרך אחרת, בן אדם לא יודע אם הוא

יהזור. על יד המחנה היו הערבים. הכפר הערבי הזה, היו שתי תמולות, שהייתת מלתמה ביניהם, בין

הערבים, בין שתי תמולות. והם לקחו מהם, תמולה אחת לקחה את כל הרכוש של החמולה השנייה,

לא היה להם כלום, היו להם תמרים וזיתים, שהיו עושים מהזיתים בבית שמן. מה יש להם לתת

לנו? שימכרו לנו תמרים וזיתים? אין לנו מה לקנות, חרי לא נתנו לנו להביא, יצאנו עם הידיים על

הראש, חוץ מהמוזודה של בגדים. אני זוכרת את הודד שלי, חיה בחצות לילה, אימא שלי הייתה

נותנת לו כמה חולצות, או מכנסיים אחד, "תמכור לערבים, תביא לי קצת תמרים אם יש, שניתן

לילדים". כשהיה יוצא, אימא שלי הייתה מתפללת שיחזור בשלום. הוא היה מביא קילו תמרים,

חצי קילו תמרים, עוד קצת קמח של שעורה, וזה לא היה מספיק - אלוהים נתן את כל הרעב שם,

את יודעת מה זהו זה אוויר, שבן אדם יכול לאכול את השני. לא פתחנו את התמרים ולא

ניקינו, אכלנו כך, רק להוציא את הגרעינים, אם יש בפנים תולעים, אם אין כלום, היינו אוכלים.

ואז מסכנה דודה שלי, נפטרה בת 18. עשו שם בית קברות בגיאדו.

- ש. זו שהייתה רעבה?
- ת. כן. אחת בת 18, ואחת בת 10 או 11, אחותי. הדודה שלי הייתה בת 18, אחותי הייתה בת 12. את אחותי לקחו, כשנכנסו הבריטים.
- ש. נפטרו מרעב?
- ת. בטח. מהטיפוס, מהרעב, מהכינים שאכלו - הכינים אכלו את האנשים.
- ש. איך את התגברת על הכינים?
- ת. אימא שלי הייתה עוזרת לנו, הופכת לנו את הבגדים, כדי להוציא את הכינים מהתולצה, וגרדנו וגירדנו, ואין מים ואין דוש, ואין כלום. אין סבון, אין כלום. יותר מחצי הלחמנייה שהיו מחלקים אותה בשק כזה מלוכלך. הדודה שלי מסכה, נפטרה, מהמשפחה של אבא שלי, ארבעה עשר איש מתו. הדודה שלי בת 18 נפטרה, ואנחנו לא ידענו מי קבר, מי לקח, איפה? ואז העינני הוזה, עד שיום אחד, אמרו: אתם נפרדים, הילדים עם האימא והגברים מהנשים. את הגברים לקחו, את כולם שמו תחת הדגל, ואנחנו הילדים, כולנו היינו - ילדים אתרי הכול - מה הם יודעים? מה יכול לקרות? הם לא יודעים. האימהות היו מודאגות, אבל לא יכלו להגיד לילדים שאנחנו עומדים למות כולנו, ילדים הם ילדים, מחשקים, נשים עם נשים בוכות, הגברים למעלה, בעלייה של הדגל, מתחת לדגל. זה לקח מהבוקר, אני זוכרת, עד בערך שעה שתיים בצהריים, פתאום, בא הקצין הגרמני, ואמר לגברים, לא לכולם: כל אחד שיתפוס מטאטא ויטאטא את השטח! אימא שלי וכל הנשים שהיו ביחד, אמרו: הלוואי שזה הסוף, שיטאטאו, שיעשו וינקו ושיעבדו - לא נורא. ואימא כולן אמרו: אם זה יגמר כך, נשאר ונראה מה יהיה אתנו. פתאום הקצין הזה לקח את האווירון ויצא.
- ש. הוא היה גרמני?
- ת. כן. הוא והאווירון נשרפו, הייתה לו תקלה באווירון שלו ונשרף והלך. ואנחנו נשארו ילדים בלי אבא, לא ידענו מה הגורל שלנו. ואז נכנסו הבריטים.
- ש. כשהגרמני הזה הלך, מי נשאר, מי נתן פקודות?
- ת. אני לא יודעת. אני באמת לא יודעת. יכול להיות שאנשים יותר מבוגרים ממני, שהיו במקום, הם ידעו, אבל אנתו ידעו - האימהות אמרו: "אן, הוא הלך". ואז נכנסו הבריטים.

- ש. לפני הבריטים, רציתי לשאול אותך, כל המצב הזה שהיה נרא וקשה, אבל איך את, בתור ילדה, איך את מתגברת על כל הקשיים האלה?
- ת. קודם כל האוכל, הפחד, פחד מטיפוס.
- ש. איך את מרגישה?
- ת. תגידי לי, מה אנתנו יכולים לעשות?
- ש. אני יודעת שאין מה לעשות, אבל מה הרגשת?
- ת. הרגשתי שאני כל היום תפוסה באימא שלי, היה לי פחד. אני, היום, בתור אישה מבוגרת, ואני אומרת לך, כל האמונה שלי, עד היום, אני לא יכולה לסגור דלת בלילה, אני לא יכולה להיות במקום חשוך, את מאמינה לי? יש לי סיוט מהדלת הגדולה, שהייתה מברזל, והיו סוגרים עלינו. בשעה ארבע, חושך מצריים, בבניין, איפה שישבנו, בביתן הזה, לא היו חלונות. אם את סוגרת דלת פלדה, מה את מרגישה בפנים? חושך, נכון? זה כבר משעה ארבע סגור.
- ש. לא היו בכלל חלונות?
- ת. לא. כולנו מתנפלים על אימא שלי, ואימא שלי כך, עם בטן כזו גדולה. את אימא שלי לקחו לבית חולים כדי ללדת, אבל לא הייתה מיילדת ולא רופא, היא ילדה לבד והתינוק מת על ידה. למה? מישהו לא נתן לה עזרה. הילד היה בתוך שקית, גם פה בארץ קורה דבר כזה, ילדים נולדים עם שקית כזו, הילד מת ואימא תזרה הביתה. ולא ידענו את הגורל של אחותי, באיזה מקום היא נזרקה? חולה. כשבאו הבריטים, לקחו את כל החולים, וחעבירו אותם מגיאדו למקום הקרוב ביותר. המקום הקרוב ביותר היה בטריפולי. בזה נמרה הפרשה הזו, עד שעלינו לארץ. כשעלינו לארץ, באנו דרך טריפולי, אז אימא, הדבר הראשון שאלה בקומיטה של טריפולי: האם הגיעו אליכם בשנת זו וזו חולים מגיאדו, איפה קברתם אותם? אמרו: קברנו אותם פה בבית הקברות היהודי. אתה לא יודע אחת בשם מסעודה ברדה?
- ש. לא רשמנו?
- ת. לא רשמנו. קברו.

- ש. הייתי רוצה שתתורי קצת בכל זאת למחנה ריכוז ג'יאווי, קודם, ... איך זה נראה מבווץ, ההתרשמות הראשונה שלכם, אמרת ששם בשער, עמד קצין גרמני וכושי, ואמר... אבל איך את, בתנור ילדה, איך את מרגישה?
- ת. תראי, מה יכולה ללדת קטנה להתרשם מדברים כאלה? זה פחד. אבל ההורים מרגיעים את הילדים, לא אמרו שזה מחנה ריכוז, או הגרמנים רוצים להתנקם ביהודים, לא אמרו. פשוט מאוד הסתירו מהילדים, פחדו על הילדים. אבל בטוח שאימא ואבא שלי, הם ידעו מזה. אבל מה יעזור אם יגלו את זה לילדים? אבל במשך הזמן, נכנס לנו הפחד, אפילו לא לצאת מהביתן.
- ש. את פחדת ממישהו ספציפי?
- ת. לא. אני הייתי באירופה, כשהגעתי לגבול גרמניה, אני הייתי עם גיסי, בעלי ועוד אישה אחת, שהגענו לגבול גרמניה, ואמרו, אנחנו רוצים להיכנס לגרמניה... בשנת 1971, אני צעקתי ואמרת: "לא, אני לא נכנסת". היום, אני סקרנית לדעת ואני רוצה ללכת. מה שראיתי בטלוויזיה חיזק אותי הרבה.
- ש. ...
- ת. סוטים זה לכל החיים.
- ש. בכל זאת היה משהו בילדות שלך עם גרמנים, והיה פחד.
- ת. בטוח. ... ועם הנכדה שלי, ואני מתחילה לספר מה קרה שם.
- ש. ...
- ת. לא נשאר - זה לכל החיים.
- ש. ספרי עוד קצת, בעצם, על החיים שם, מהבוקר עד הערב, מה אתם עושים?
- ת. את יודעת מח? שם, אין מה לעשות, כל אחד זרוק באיזו פינה. כל אימא שמרה על הילדים. ואבא היה כמו שומר. מה אפשר לעשות? תגידי לי, מה יש במחנה ריכוז לעשות?
- ת. לא באו לסטור אתכם בבוקר?
- ת. לא. ספרו אותנו, רק ביום שהפרידו אותנו. כששמו את הגברים תחת הדגל, והאימהות לבד בביתן, והילדים בביתן לבד.
- ש. לאן שמו את הגברים?

- ת. מתחת לדגל. הם רצו להתחיל עם הגברים, לגמור אותם. היינו פוחדים ללכת לבית שימוש, אמנם לא היו בתי שימוש...
- ש. מבחינה זו, החגיגה, איך זה היה? היה בית שימוש, היה איפשהו...
- ת. לא היה בית שימוש, לא היה, היה בור עם חתיכת פח. זה הכול. לא דוש, לא להחליף בגדים, לא לרחוץ בגדים, אין. במה? מאיפה יש? מי שהיה מדליק נר, הוא היה מקבל בעיטה מהקצין. בלילה, ערב שבת, אני זוכרת, הייתה לנו אחת בתוך הביתן, שמה קצת שעועית, רוצה לעשות צ'ולנט לילדים, שמו אותה ליד המקום שלה. פתח הקצין את השער של הביתן, ראה אור קטן, היא אמרה לו: "לא, לא, זה של הילדים" - הוא נתן לה בעיטה, האישה הייתה בהריון, היא מתה על המקום. אז את אומרת שיש דוש, איך להתרחץ - זה לא ידענו.
- ש. ברז מים לשתות?
- ת. אני זוכרת שהיה ברז, שכולנו היינו מביאים כל אחד דלי, מספיקים, כל אחד בתור. מה את יכולה לעשות? איפה לעשות מקלחת, על יד אבא? על יד אימא? אני חושבת שנה וחודשיים, שנה ושלושה חודשים, זה היה סבל.
- ש. ואם מישהו נפטר, היו קוברים אותו, או שלקחו?
- ת. האמת, שהתחילו כבר אנשים למות, פתחו בית קברות, היה קבר של רב כל יהודי שהיה בגיאדו, הוא יגיד לך על זה - היה מין הר כזה, ואמרו: בואו נקבור את כולם שם בהר, מי שימות, נקבור אותו בהר הזה, נעשה מקום כמו בית קברות. הם רק התקרבו לשם והתחילו לחפור, ופתאום התגלה להם כמה אותיות בעברית. וסקרנים לדעת, פתחו, ומצאו בן אדם קבור שם, לפני המון שנים, אבל הוא נמצא עדיין כמו שקברו אותו היום, עם חבד הלבן. ואז מישהו היה שם, רב כזה, הוא אמר: "לא לנעת, להחזיר את הכול בחזרה ולעשות פה בית קברות". ומי שהיה לוקח את המת, החולה לוקח את המת. בקושי בקושי היו יכולים לסחוב את המתים.
- ש. את היית שם יותר משנה, שנה וחצי כמעט, נכון?
- ת. כן. באמת, כשבאו הבריטים, אז ...
- ש. עוד לפני הבריטים, במשך היום, עם מי דיברת, עם אחות? עם אח? עם אימא?

- ת. אני אניד לך משהו, בתוך הבית שלי היו ילדים, ילדים מדברים - אבל לא ידענו שכך צריך לקרות, אולי יותר מאוחר, כמה שנשארונו. התחלנו להבין שזה לא סוף טוב.
- ש. מה עשיתם בנייכם?
- ת. מה יש לנו לעשות? אחד חולה, שוכב, אימא בהריון, יושבת, מה היא יכולה לעשות? אבא עם היד כך על הלחי שלו, והוא חושב. אח שלי חולה, אחותי חולה, כולם היו חולים, כולם היו מתגרדים, כולם היו רעבים, מה יש לדבר? אין על מה לדבר. אין.
- ש. הילדים, בדרך כלל, מתאספים יחד?
- ת. משחקים יחד. ההורים מפחדים לתת להם.
- ש. אפשר לשחק במשהו?
- ת. יושבים, משחקים, מדברים - ילדים, מה הם יכולים לעשות? לא תעסוקה ולא בית ספר ולא אוכל, לא מקלחת ולא כלום, כלום. מה יש לדבר?
- ש. היה שם איזה ארגון של היהודים? איזה וועד שהתארגן?
- ת. לא.
- ש. היו דורשים מכם הגרמנים, או אלה ששמרו שם, היו דורשים דבר מה, נניח איזה סדר מסוים, או מתי ללכת לישון? או מתי לקום?
- ת. ללכת לישון, תמיד בארבע סגרו את הדלת. ואנחנו כבר, נכנס לנו בראש, שאנחנו כבר, שלוש פעמים מתאספים על ידנו, ידענו שהם רוצים לסגור את הדלת הגדולה הזאת, שיהיה סוף.
- ש. בטח היו שם כמה שומרים גרמניים?
- ת. בטח שהיו שומרים. אבל תגידי לי, היינו יכולים לברוח?
- ש. אני מתכוונת, פקודות, מי היה במגע אתכם?
- ת. היה בית קטן, בתוכו כל הגרמנים האלה, והם שנתנו את הפקודות, אבל מה, אף אחד לא העז לברוח.
- ש. בטח שלא.
- ת. איך יכול להיות דבר כזה?

- ש. היו מגדלי שמירה?
- ת. היה מגדל אחד של שמירה, והיתר, כולו היה מגודר. כל חמחמה היה מגודר.
- ש. היה מקרה שמישהו רצה לברוח?
- ת. לא היה, פחדו.
- ש. את שאלת שאלות, שאלת את אימא משהו, או את אבא, מה יהיה, מה קורה?
- ת. תשמעי, כל הזמן אבא ואימא מרגיעים, אפילו אם אני אשאל, יגידו: כן, זה בסדר, אנחנו עוד מעט תוזרים הביתה והכול יהיה בסדר. וילדים של פעם הם לא הילדים של היום - מה שאימא ואבא היו אומרים, אנחנו אומרים כן. תראי, גם ילד שרואה את המצב הזה, מבין משהו, כשרואה משפחה חולים, כשרואה את האימא בהריון בחודש תשיעי, כשרואה את האבא יושב עצוב, מה יש לך להגיד לאימא ואבא? קודם כל, הם לא יכולים לעזור לנו בכלום.
- ש. את עצובה?
- ת. כולם היו עצובים. כולם. אימא שלי, במקרה הזה, עד שהיא נפטרה, היא הייתה עצובה, כל הזמן.
- ש. למי את היית הכי קשורה?
- ת. האמת, אני הייתי הכי קשורה, הרבה, אפילו כשבאתי לארץ, רק עם הסבתא שלי. כי אנחנו כל הזמן היינו במשפחה אחת, ולמה אני אומרת לך? הדודה שלי שבכתה לאימא ואמרה: "אני רעבה". אנחנו גדלנו יחד כולנו, את יודעת, בחוץ לארץ זה לא כמו בארץ. גדלנו כולנו, ארבעים שנה החורים של אבא עם אימא שלי. אימא שלי הייתה יתומה, אין לה משפחה, רק אחים ואחיות, אין לה אבא ואימא. אז היא חיה עם תמותה, כמו אימא ואבא. אז אני כך הייתי עם סבתא שלי, אני הייתי מאוד מאושרת עם סבתא שלי, וגם עם אימא, בטוח.
- ש. סבתא הייתה שם אתכם כל הזמן?
- ת. כן.
- ש. ככה אפשר עוד לדאוג אחד לשני, על משהו קטן?
- ת. במה לדאוג? כולם היו זקוקים, מאיפה?
- ש. בעידוד...

קלטת 1, צד ב

- ת. היינו דואגים, אבל זה לא נותן להם כלום, אם הם החזירו את הדאגה לילדים אתרים - מה אנחנו יכולים לעשות! בטוח שהגדולים היו מודאגים, אחד מדבר לשני, לפעמים אני רואה את אבא ואת אימא שלי מדברים אחד לשני באוזן, כדי שאנחנו לא נשמע. אבל כשיצאנו מהמחנה, הרגשנו את זה מאוד.
- ש. ואז כל הזמן אכלתם רק את הלחמניות האלה, שהביאו לכם?
- ת. זהו.
- ש. לא הייתה שום אפשרות לבשל שום דבר?
- ת. כלום. מאיפה יהיה? מאיפה? אין שוק...
- ש. לפעמים מבריחים משהו, מישהו יכול להשיג?
- ת. אני אומרת לך, שהערבים האלה שהיו שתי חתניות, בנייהם הייתה מלחמה. חזוד שלי ז"ל היה לפעמים יוצא, לא תמיד, הוא סיכך את החיים שלו, יכולים לתת לו ידייה בראש וגמרנו, אימא שלי הייתה נותנת לו כמה בגדים: "תעשה לי טובה, אני לא יכולת, אני בהריון, לא יכולה לצאת, לך יותר קל, תצאי". היה יוצא, מביא לנו את הקילו, חצי קילו תמרים, או קילו, שני קילו קמח של שעורה, בשבילנו זה היה מעוץ. אבל מה הכעיה? שאת מבשלת את זה וזה לא מספיק לרגע. את אוכלת אותו, אתרי שעה, את כבר רעבה. אני לא יודעת אם זה מהטיפוס, אני לא יודעת אם זה מהאוויר, הם אומרים שזה אוויר מאוד מאוד... זה כמו שבן אדם הולך לבית הבראה. מה אנחנו יכולים לעשות. בגדים נגמרים. אנתנו לא הבאנו כלום אתנו למחנה ריכוז, חוץ מהמזוודה של הבגדים.
- ש. את הזהב, את הדברים האלה לקחו מכם?
- ת. אמרתי לך, במלחמה, מה שהלך בהפצצות, ומה ש... הלך, ... ולא נשאר כלום.
- ש. היה ביניכם, אולי משהו שרצה לעודד אתכם קצת? לספר משהו. לאסוף את הילדים?
- ת. כולם באותה הבעיה. אם היה בא, למשל, מרוץ למחנה, לעודד את האנשים במחנה, יכול להיות. אבל לכל אחד יש את הצרה משלו, אז מי יעודד אותנו?
- ש. המבוגרים את הילדים?

- ת. כולם חולים, כולם עם כינים, כולם מלוכלכים, תארי לך כל חיוס, בן אדם יושב על הקש הזה, ישן עליו, קם בבוקר, הוא כבר הרוס. מה יש לעודד? יש אנשים בריאים? יש אנשים שיש להם יכולת? שיכולים לעודד אותנו? שיכולים לתת לנו עזרה? כל אחד מסכן שם. לא היה.
- ש. אנשים שהיו קודם, לפני המלחמה, מנהיגים בקהילה, היו יחד אתכם, נכון?
- ת. לא. הרבה לא באו לשם. יש חלק מבגנוי שלקחו אותם לתוניס. יש להם אזרחות צרפתית, אז הם לקחו אותם. אין להם אזרחות צרפתית ... הם תוניסאים. לבעלי, למשל, יש לו אזרחות תוניסאית, אז לקחו אותו לתוניס.
- ש. דיברתם מה יכול לקרות, מי יבוא, ידעתם על הבריטים לפני שהגיעו?
- ת. לפני שבאו הבריטים, ערב אחד, הייתה שמועה בין הגברים, אמרו: "אתם שמעתם מה היה אתמול בלילה?" - אמרו: "מה קרה?" הוא אומר: "שני חיילים בריטיים באו עם ג'יפ", יש חלק שמדברים אנגלית, גם מאתנו, אז דיברו אתם באנגלית, ואמרו להם: "אל תדאגו, זה לא ייקח הרבה זמן ואנחנו נבוא אליכם. ואל תגידו שאנחנו היינו פה". אז בבוקר התחילו לדבר ביחד הגברים: "אתם יודעים מה היה אתמול בלילה?" - כמה שאנחנו נשארנו שם, לא אווירון, אפילו לא ציפור בשמיים, לא ראינו - כלום. אז הגברים התחילו ביניהם לדבר: "אתם יודעים מה היה אתמול בלילה?" - אז שאלנו אותם: "מה היה אתמול בלילה?" - אמרו: "בא ג'יפ עם שני חיילים בריטיים ואמרו: אל תדאגו! נייע היום ואנחנו נבוא אליכם". אז שאלו אותם: "מת?" - הוא אומר: "לא ייקח הרבה זמן, ואל תגידו שאנחנו באנו לפה". אז הם באו, כשבאו הבריטים, זו הייתה חגיגה בשבילנו. תראי, כשבאו הבריטים...
- ש. הייתה איזו התנגשות בין הבריטים לבין הגרמנים?
- ת. לא. לא נשאר אף אחד שם, אני לא יודעת איך ברחו, מפני שאני הייתי קרובה למקום איפה ש... אבל כשבאו הבריטים, קודם כל, לקחו את החולים, כמו שהם אמרו, לבית חולים, וזה לא היה בית חולים. הם ראו אחד גוסס, זורקים אותו לצריף הזה.
- ש. הבריטים!
- ת. לא. מהעדה שלנו. אז לקחו את כל היהודים שהיו חולים...

- ש. זה מאוד חשוב, אני רוצה שתספרי על זה, כשבאו הבריטים, מה בדיוק קורה?
- ת. באו בריטים, נכנסו, בדקו...
- ש. כמה היו, הרבה?
- ת. באמת אני לא זוכרת, אבל היו - אמרו, קודם כל אנחנו רוצים לקחת את כל התולים שיש, ממש חולים. לקחת אותם לבית חולים. יש חלק, שבדרך מתו.
- ש. איך זה הלך?
- ת. לקחו קודם כל את החולים מגיאדו לטריפולי.
- ש. לקחו אותם באלונקות? מי עשה את העבודה הזו?
- ת. הבריטים והאנשים שהם עוד נמצאים במצב טוב, ... אחר כך התחילו לתת מזון, שזה הכי חשוב.
- ש. על מי אמרת שאלה שנססו, שמו אותם הצידה?
- ת. כשהיו חולים ממש, לקחו אותם.
- ש. מי?
- ת. הבריטים, לטריפולי, כדי לטפל בהם בבתי חולים בטריפולי. חלק מהם הגיעו וטיפלו בהם והיו באמת בסדר והכול בסדר, וחלק מתו בדרך, אחותי, למשל, מתה בדרך.
- ש. אחותך הקטנה?
- ת. יותר גדולה ממני בשלוש שנים?
- ת. זו שהייתה בת 11?
- ת. כן. אבל הדודה שלי, שסיפרתי לך עליה, היא מתה בגיאדו.
- ש. באיזה מצב הייתה אחותך כשבאו הבריטים, היה לה טיפוס?
- ת. כן. זו הייתה המחלה היחידה שהייתה שם, הטיפוס. והיה גם רעב, הרג אנשים, לא רק הטיפוס. אנשים נהיו שלדים. את רואה את הבן אדם, היה הר, והוא היה שלד עצמות, אין מה לעשות. ואז הבריטים התחילו לחלק את המזון, והביאו...
- ש. בצורה מסודרת?
- ת. כן. כל משפחה עומדת בתור ומקבלת מה שמגיע לה, לחם לא נתנו. נתנו ביסקוויטים מלוחים, כמו שהיום יש. היה בשפע. בשר ולחם לא היו. הכול יש. למשל, אפילו פירות יבשים, נתנו. שמן, גבינה

יבשה, שאפשר להגיע אליה, או גבינת ירקות, נתנו, אנשים התחילו לקום על הרגליים. אבל הדבר השני שעזר לנו, פתחו ביתן, הכניסו שתי מכוונות, אני לא יודעת איך הגיעו המכוונות האלה, ולקחו את כל הבגדים שלנו, למי שיש - כל אחד לפי מה שיש לו, והכניסו אותם לחיטוי. עשו דוש, לא יודעת איך, הבריטים עשו את זה אחת-שתיים, התחילו אנשים קיבלו סבון, אנשים מתרחצים, הביגוד אתרי חיטוי, אוכל, אפשר להגיד שזה משביע אותם, ואז אנשים התחילו לקום על הרגליים.

ש. אבל עדיין נשארתי שם?

ת. כן. נשארנו, עד שהם אמרו לנו: לאן אתם רוצים ללכת?

ש. את היית בת...

ת. בת שבע. לאן אתם רוצים ללכת? אז אבא שלי אמר: "לאן אנחנו הולכים? רוצים ללכת לבית שלנו"

- לסבא שלי יש בית גדול, לפחות נראה מה לעשות. הגענו, אז לא לקחו את כולנו בבת אחת. התחילו לעשות, אם אני עוד זוכרת, חמישי ושני יוצאות שתי משאיות.

ש. אז התחלתם להתארגן?

ת. לאט לאט, התחילו לקחת...

ש. התחילו להתייחס אליכם כמו בני אדם, נכון?

ת. בטח. הגענו לבגזי, עיר הבירה שלנו, והתחלנו לחתעורר, מי שיכול היה לעבוד, עבד, לאט לאט. עד, שאיך אומרים, קמע על הרגליים.

ש. היו לכם קרובי משפחה במקום אחר?

ת. לא. המשפחה של אבא שלי, כולם הלכו למחנה.

ש. אבל לא לגיאדו?

ת. לגיאדו. המשפחה של אבא שלי, אני מדברת, כולם היו בגיאדו.

ש. כמה אנשים מהמשפחה שלכם נספו?

ת. ארבעה עשר.

ש. ספרי איך היה כשחזרתם הביתה, אתם כבר לא אותם האנשים כמו שהייתי, כמו שעזבתם?

ת. לא. מה מצאנו? כלום.

- ש. קודם כל אתם בעצמכם...
- ת. אנחנו בעצמנו אין לנו כוח.
- ש. ...
- ת. אין לנו כוח, ולא מבחינה נפשית ולא כסף. אבא שלי אמר: "אני אלך לעבוד, פה אין". הוא במקצוע איטליז, הלך לעבוד, כדי שיהיה לנו את חתיכת הבשר, את הלחם ואת שכר הדירה, כי הבית הלך. ולאט לאט, כשהתחלנו להתעורר, אז התחילה מדינת ישראל.
- ש. היה קשה כשהתחלתם לחשוב על מה עבר עליכם, נכון?
- ת. כן. בטח שזה היה קשה, עד היום לא שוכחים את זה. איך בן אדם עבר משבר כזה בילדות והוא יכול לשכוח את זה? אני לא חושבת.
- ש. האם הקהילה היהודית, אתרי המלחמה, התארגנה קצת בשביל לעזור לאנשים שנשארו בלי כלום?
- ת. אימא שלי עזרה לילדים שלה, כיוון שכולם חזרו תולים.
- ש. הקהילה, הגויינט?
- ת. תראי, לא יכולים, במלחמה, העיר כמעט נהרסה, ערב ערב היו פצצות, למי שיש ולמי שאין. אבל הקהילה אחר כך התחילה לאט לאט לקום ולהסתכן. אבל מה...
- ש. מה הייתה עזרה שהם נתנו?
- ת. למשל, כשיש תגים, שאנשים חסר להם, לא שהבן אדם צריך להגיע ולהגיד, מביאים לו את זה, בסתר כזה, עד הבית. והאוכלוסייה של לוב הייתה קטנה מאוד, שיכלה לעזור לעצמה, ואיך אומרים? תודה לאל, קמנו ועבדנו ולא התביישנו, עבדנו.
- ש. לבית ספר הלכתם?
- ת. לא. איפה היה בית ספר?
- ש. אחרי המלחמה?
- ת. מי הלך לבית ספר? אני אומרת לך, שאנחנו חזרנו, כשבאנו ...
- ש. אני מדברת, כשתזרתם מגיאזו לבגזי, הרי בכל זאת עברתם דבר נורא קשה, האם הקהילה התארגנה והגויינט, הבריטים, האם מישהו עזר לכם קצת לשקם את עצמכם?

- ת. לא. אנחנו עבדנו בצורה עצמאית, אפילו אני מתביישת להגיד את זה: אימא שלי לקחה כביסה של הבריטים, על כל חבילה הייתה מקבלת לירה וחצי, כדי לתת לנו לאכול, לקום על הרגליים.
- ש. במה יש להתבייש?
- ת. אנחנו לא היינו כך קודם, הייתה לנו חנות של אבא, היה לנו בית, היה לנו הכול. אבל אימא אומרת: "כדי שאתם תאכלו, אני מוכנה אפילו לגנוב". והיא עבדה מסכנה, ונתנה לנו, ואבא עבד ונתן לנו. אבל האמת, כשקמה מדינת ישראל, הערבים...
- ש. אז היו הפרעות של הערבים?
- ת. אז התחילו להסתכל עלינו אחרת לגמרי. רצו לגמור על היהודים, אבל מלך אחד, קוראים לו בריס, המלך שלהם, זה לא נקרא ראש ממשלה אצלם, המלך. כך זה היה. הוא אמר, הוא יצא ממרפסת העירייה, כי אנחנו היינו גרים מתחת לעירייה, ואמר: "אוי ואבוי, אם מישהו יגע ביהודי אחד, אתם לא רוצים את היהודים, תגרשו אותם".
- ש. מה הם בדיוק עשו?
- ת. כל אחד יצא עם אקדח, כל אחד יצא עם פטישים, רצו לגמור על היהודים - אתם, יש לכם מדינה פלסטינה, אתם הולכים לפלסטין. אמרנו להם: לא, אנחנו לא הולכים, זו העיר שלנו, עצם העובדה שחזרנו ממתנה ריכוז ישר לפת. לא, אתם עשיתם מדינה. והתחילו. אחד כך היה שקט, ואנחנו ראינו שזה לא המקום בשבילנו, אנחנו צריכים להיות פה.
- ש. בזמן הפרעות, לכם, למשפחה שלך, קרה משהו?
- ת. לא. מה שקרה הרבה בבתי תולים. והמלך לא נתן להם בבנוי לגעת בנו. גנבו, חנויות, לא בתים. לבתים לא נכנסו, לחנויות כן. אבא התעורר קצת אחרי מחנה הריכוז, פתח חנות קטנה, לעבוד את העבודה שלו.
- ש. איטליז?
- ת. כן. גם לקחו לו את הכול. אז אבא אומר: "איך אנחנו..." - ואמרו: תשמעו, הם רוצים ללכת לפלסטין, כל מה שיש לכם תעזבו, קחו את המזוודות...
- ש. מי אמר את זה?

- ת. הערבים. אתם רוצים ללכת? תלכו. זה בזכות המלך שהיה, הוא היה לטובת היהודים הרבה. כל מי שרצה, קיבל את המזוודות שלו והלך. מבגזי לטריפולי.
- ש. לא חתמתם משהו על הבית?
- ת. כלום. מי נותן לך לחתום? מי ישמע אותך? אף אחד לא ישמע אותנו, הרי את רוצה לצאת, תעזבי את הכול. ואנחנו לא היינו מעוניינים להישאר, מפני שאנחנו פחדנו, מספיק מה שעברנו. אחרי מה שעברנו במתנה ריכוז, אנחנו צריכים לעבור בשואה של הערבים? עוד פעם? לא. לקחנו כל אחד מה שיכולנו לקחת, מזוודת ביד, והלכנו. מי שהצליח להבריח כמה גרושים, או זהב ביד, שאת לובשת על שרוול מבלי שאף אחד יראה אותך, ויצאנו לטריפולי. בטריפולי, עברנו את כל הבדיקות...
- ש. איפה בטריפולי? במקום מסוים?
- ת. טריפולי זו עיר מפוארת ועיר טובה.
- ש. אבל בקהילה היהודית?
- ת. כן. הקהילה היהודית פתחה מין מקום גדול מאוד מאוד, שכן אדם בא מבגזי, ורוצה לעלות לארץ, אם יש לו איזה חפצים, הבן אדם היה יהודי, פתח את המקום הזה ונתן ליהודי לשים את כל החפצים שלו, עד שיעלה לאנייה. מי שעבר את הבדיקות וחיה בסדר, יעלו אותו לארץ, מי שהיה תולה, או שהיה לו משהו. תראי, אחרי מתנה ריכוז, חייב להיות משהו - אז הוא נשאר עד שגומר את כל הבדיקות שלו, ועולה לארץ. ואז ב-1949 הגענו לארץ.
- ש. בטריפולי, כשהייתם, איזו אווירה הייתה - הייתה כבר אווירה שאתם גומרים עם הבית הישן שלכם?
- ת. תשמעי, כשאנחנו היינו בטריפולי, לא רצינו לדבר, לא רצינו כלום, רצינו להגיע לפה, כדי שאנחנו נהיה חופשיים, נוכל לדבר, מפני שזו המדינה שלנו. ופה המקום היחיד שיהודי יכול לדבר. גם בטריפולי היו ... מאוד, מה אנחנו נגיד שאנחנו הולכים לפלסטין? בינינו בין היהודים דיברו, אף אחד לא יכול לסגור את הפה שלו, דיברו ש...
- ש. איזו אווירה הייתה?

- ת. הייתה אווירה של שמחה בינינו, ויש הרבה יהודים, גם במגזר וגם בטריפולי שעזרו, והגיוינט גם. הייתה באה אנייה, לוקחת אותם על משאית ומביאה אותם לארץ. סבלנו שלושה ימים באייה והגענו לארץ. אמנם, כשהגענו לארץ, זה היה קצת קשה - מאוד קשה.
- ש. תספרי גם על זה קצת, איך היה? התאכזבתם?
- ת. תראי, בואי אני אגיד לך משהו: אכזבה לא הייתה לנו, מפני שאם יש חופש, אנחנו יכולים לדבר, שיהודי הגיע למדינה, זה שווה את הכול. והודות לאלוהים, אני אומרת, מה היה חסר למדינת ישראל? כלום. אם לא היו הבעיות של מלחמות וכל הבלגנים האלה. הגענו בשעה שלוש לפנות בוקר, הגעתי עם הדודה שלי, עם הסבתא שלי, וסבתא שלי, מסכנה, אישה מבוגרת, תמימה, והיא אומרת: "תרדו, שאנחנו ניקח את הבית הכי טוב". עלינו על המשאיות, את יודעת, ב-1949 איזה משאיות ואיזה אוטובוסים. הגענו לשער על יד, הכניסו אותנו לאוהל, בשעה שלוש לפנות בוקר, את רואה תושך, אני לא מצאתי לא את דודה שלי ולא את סבתא שלי, ישבתי בודדה. בתורה בת 17. לא פתחתי, כי אני יודעת שבישראל כולם יהודים, התחלתי רק לבכות ולשאול איפה זה ואיפה זה? פתאום מצאתי בני דודים שלי, ישבנו עד הבוקר, בישיבה משלוש, ולא נשאר הרבה לבוקר. בתוך אוהל, נתוכו שני ינוקות, סלחי לי על הביטוי, הריח היה מתניק. בבוקר, התחלתי לחפש איפה הדודה שלי והסבתא שלי, מצאתי אותן. ישבנו באוהל שם איזה שבוע ימים, עד שסיידו אותנו במעברת בית ליד. וכנסנו עוד פעם לאוהלים. וזה היה קשה, לא קל. אבל מזה, איך אומרים? ציפינו ליותר טוב. אמרנו: פה יהיה יותר טוב. אנחנו ידענו שלמדינת ישראל אין, וקשה, אבל...
- ש. האחים התגייסו לצבא?
- ת. אני מצאתי את אחי כבר בצבא. אמרתי לך, שבאנייה הראשונה הוא היה. הוא בא אלי בשער העלייה שם, ואני שאלתי את אחי ואמרתי לו: איך? הוא אומר: "תראי, איך - אני בצבא, ואנחנו מקווים לטוב. ואני מבקש ממך, תבקשי שיתנו לך קרוב אלי לבסיס, שאני אוכל לבקר אותך, אותך, את סבתא ואת הדודה". ובאמת, לקחו אותנו לבית ליד באוהל, ישבנו שם, עד שהמצב השתפר.
- ש. את היית אז כבר בת...
- ת. 17, 18.

- ש. כבר עמדת לחשוב על חתונה, לא?
- ת. האמת, לא חשבנו על זה. אני התחתנתי במעברה, בת 19. והתחלנו לאט לאט.
- ש. איך השתלבתם במקום, פה פגשתם אנשים מכל מיני מקומות, ממדינות אחרות, מאירופה, שלא הכרתם קודם, איך היה היחס ביניכם? אני אניד למה זה חשוב, שתספרי גם על התקופה הזו של הקליטה, כי גם זה חלק של היסטוריה, זה היה המפגש הראשון בין אנשים שבאו מאירופה לבין אנשים שבאו מצפון אפריקה, והמפגש הזה היה בזמן ששני העדות באו מתופת, ועם ציפיות ליותר טוב. אז בוודאי, שהמפגש הזה לא היה מוצלח כל כך בתקופה כזאת, איך את עברת את זה? תספרי.
- ת. כשהגענו למעברה, היו פולנים, רומנים, מכל העדות, אנחנו הרגשנו שכולם יהודים, לא הרגשנו שיש אפליות, אבל באמת היו בעיות. הספרדי שהיה נכנס ללשכת העבודה ורוצה ללכת ולקחת עבודה, היו אומרים לו: מאיפה אתה? הוא אמר: אני מטריפולי, מתימן, ממרוקו, מה אכפת? לא, אין לך עבודה. אנשים לא עלו על זה אחת-שתיים, וראו את האפליות. היה נכנס פולני לשם, אני רוצה ללכת לעבודה - מאיפה אתה? פולני. מחר אתה תלך לעבודה. ואז עדות המזרח התחילו להרגיש שאלה אפליות, ולא רק בגלל העבודה, גם בקשר לסידור מהמעברה. כי המעברה לא נשארה כל החיים - מהמעברה סידרו אותם, יש חלק שהלכו למקום הזה - למשל, אנחנו, עברנו ישר לשיכון ברחוב יצחק בפתח תקווה, ארבעים שנה אנחנו פה. אבל מה, העדפה הראשונה הייתה לפולנים. אתה רוצה לעבוד? בנקשה. ולא מעבירים אותם ביום, הם היו מעבירים אותם בלילה, שאף אחד לא יראה ואף אחד לא ישמע.
- ש. לאן היו לוקחים אותם?
- ת. ססדרים אותם בשיכונים. אנחנו, בשנת 1949, כשהגענו לארץ והיינו באוהל, שתי משפחות, היה שלג, אני לא יודעת אם את זוכרת את זה - אז נפלו כל האוהלים, היה גובה של שלושה מטרים שלג, אנחנו סבלנו כמו כולם. אז ... היום, אם אני אשמע שיש אפליה, אני לא אתייחס לזה, מפני שאני מרגישה את עצמי כמו מלנייה, בדיוק-בדיוק.
- ש. את בנית פה משפחה.

- ת. אולי הייתי יותר חלשה כשבאתי, אולי היום התחזקתי יותר. מה יש לנו להגיד לפולנים? מה יש לנו להגיד על הספרדי? מה יש לספרדי? הרי הוא לא יהודי? וזה בושה וחרפה, אם אנחנו רוצים לתת לנער שלנו מילה כזאת. אוי ואבוי לנו, יש גבול שמלא חיילים ספרדים ואשכנזים, לא פחד... ש. כולנו התמזגנו.
- ת. אבל זה לא הפחד עליך, הפחד על החיילים. הפחד על בתי הספר - לא צריך להיות.
- ש. כשאת חושבת על התקופה של השואה, האם יש איזה משהו שהכי היה קשה, שחוזר אליך במחשבות שלך?
- ת. זה היה לי קשה, שבאמת, אני לא ראיתי את אחותי. לא ראיתי אותה.
- ש. זו שנפטר? ש. כן. היא הייתה חולה, פתאום הרימו אותה ואנחנו לא ראינו אותה ... בן אדם מת, יש קבר שאפשר לבקר... הדודה שלי נפטרה, אנתנו לא יודעים מי קבר אותה, מי לקח אותה. אימא שלי ילדה, אנחנו לא יודעים איפה הילד. אחותי בת 17 כבר ילדה שני תאומים שם, גם מתו. יש זיכרון ממחנה ריכוז, אפשר לזכור משהו טוב משם? לא. אם כלום טוב. מחלות, רעב, כינים.
- ש. זה נשאר לך כצלקת מהתקופה הזאת?
- ת. הצלקת, יש לי פחד, כן. באמת יש לי פחד. אבל אני מקווה שלא יהיה אף פעם דבר כזה.
- ש. היום יש לך משפחה גדולה?
- ת. יש לי משפחה, ברוך השם, תודה לאל, יש לי שלושה ילדים, שתי בנות, בן אחד, תשעה נכדים.
- ש. שיהיו בריאים, שתראי נחת.
- ת. תודה. ואנחנו פותחים, אני מאוד פוחדת, שחם ותלילה לא יקרה...
- ש. ... תודה רבה לך.
- זאת הבת, איך קוראים לה? רחל אברהם. אולי תספרי את, איך השואה של אימא השפיעה עליך, ואיך זה עבר עליך פה?
- ת. (רחל). אני אגיד את האמת: הם לא סיפרו, רק בתקופה האחרונה. וזה נורא חבל. מאוד מאוד חבל.
- ש. למה.

ת. כי הם היו מדברים מהתחלה, הם לא היו מגיעים למצב של היום, בואי נאמר, לא נדבר על הכסף, אבל זה גם מרגיז, כשפעם אחת ב- 1968, נתנו להם משהו קטן ובוה סתמו להם את הפיות. זה דבר ראשון. דבר שני, הם לא דיברו - אני יודעת שתמיד אימא פחדה והכניסה לנו את זה תמיד, כל טלפון בבית, כל דבר זה היה נוראי, משהיינו בגיל שש, טלפון - עד היום, ממש עד היום. זו צלקת לכל החיים, שהיא העבירה לנו את זה בירושה לכל החיים, גם לי, גם לאחותי וגם לאחי, שאוי ואבוי אם לא נתקשר בסוף היום לראות איפה זה, איפה זה ואיפה זה. זה דבר ראשון. לגבי הסיפורים שלהם, רק בתקופה האחרונה, כשפרסמו בשנתיים האחרונות בעיתונים ודיווחו על כל הדברים האלה, אז הם התעוררו. אמרתי לה: בואי אתי. את תגיד לי ואת תספרי, למה שלך גם לא יהיה מגיע? אתם קיבלתם פעם אחת, למה? וכך זה היה, ואני מאוד מצטערת שהיא לא דיברה על זה כל החיים, ממש, אני כועסת, ממש כועסת. ודרך אגב, המכתבים ליד ושם, אני כתבתי גם לה וגם לאחותה.

ש. ...

ת. הילדים שלי, בואי נאמר, רק בשנה הזאת מדברים על זה, בגלל שהיא דיברה. אבל כך הם לא דיברו. גם אבא שלי לא דיבר. מה שאני ידעתי שסבתא שלי קיבלה מגרמניה, וגם היא לא דיברה, גם הסבתא מצד האימא וגם הסבתא מצד האבא, קיבלו. אני ידעתי שדודה אחת גם מתו לה שני ילדים, אבל לא דיברו על זה ממש, לא סיפרו, רק בתקופה האחרונה. ואני ממש כועסת שהם שתקו על הסיפור הזה.

ש. כי זה בכל זאת נשאר... קשה, צריך לדעת על זה.

ת. ומה שמרגיז אותי עוד יותר, זה מבחינת לימודים, שהם לא למדו לא שם ולא פה, זה היה קיפוח. זה ממש, איך אומרים! אני לא יודעת מי אשם בזה, מישהו צריך לתת את הדין בעניין הזה, לגבי אלה שנפגעו בשואה באפריקה.

ש. הנכדים מתעניינים!

ת. כן. אני אמרתי לך, הבת שלי במיוחד, היום היא בת 13, הבן הגדול עוד מעט משתחרר. הם לא ידעו, כי הם לא דיברו על זה, פשוט הם לא דיברו על זה. רק בתקופה האחרונה ממש, בואי נאמר, בשלוש השנים האחרונות, וזה נורא חבל. זה חבל. לפחות, אם בן אדם מדבר ויודע, אולי היא הייתה גם

משתחררת מבחינה נפשית, היא חייתה משתחררת מזה. אבל ברגע שלא דיברו, וידענו שהם היו -

אבל לא שתפו פעולה כמו היום. היום, ממש מדברים על זה בצורה מאוד חופשית.

ש. תודה רבה לך.

סוף הדיון